

1930'LU YILLARDA CUMHURİYET HALK FIRKASI (PARTİSİ), İKTİSADİ KRİZ VE KÜÇÜK ESNAF

Alper Yılmaz*

Özet

Bu çalışmanın amacı, “Milli İktisat” politikası ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) Devletçilik ve Halkçılık ilkeleri çerçevesinde 1930'lu yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin küçük esnaf ve sanatkar üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu dönemde esnafın ihtiyaçlarının ve beklentilerinin anlatılması, CHF'nin esnaf için öngördüğü politikalar ile bu politikaların neticelerinin karşılaştırılması makalede yer almaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nda hem cephede hem cephe gerisinde büyük yararlılıklar gösteren esnaf ve sanatkarlar, tekalifi milliye emirlerinin 9. Maddesi'ne uygun olarak kurtuluş savaşı boyunca Türk Ordusu'nun ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli yararlılıklar göstermiştir.

Makalede öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki toplumsal yapı çerçevesinde esnaf ve sanatkarın durumunun ne tür bir yöntemle incelenmesi gerektiği konusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca, 1920'li yıllardan itibaren ekonomide yaşanan gelişmeler ile bu dönemde CHF'nin esnaf politikasına ve yaptığı yasal düzenlemelere kısaca yer verilmiştir. 1929 ekonomik krizinin esnaf üzerindeki etkisi dile getirildikten sonra CHF'nin devletçilik ve halkçılık ilkeleri çerçevesinde esnaf ve sanatkarın durumunun düzeltilmesi için aldığı önlemler makalede yer almaktadır. Makalede ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nde küçük üretici olan esnaf ve sanatkardan büyük sanayici yaratılmasının düşünülmediği hususundaki görüşlere yer verilmiştir. Türkiye'de 1932-1939 tarihleri arasında tutulan sanayi istatistiklerinde küçük sanayi ayrımı yapılmamış ve çoğunlukla Teşvik-i Sanayi kanunundan faydalanan şirketlere ve ağır sanayi istatistiklerine yer verilmiştir. Esnaf ve sanatkar kesiminin tamamı bu kanundan faydalanmadığı için bahse konu istatistiklerden elde edilen veriler esnaf ve sanatkarın durumu hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmayı olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nden faydalanılarak esnaf ve sanatkar hakkında yapılan yerel çalışmalar ve bu çalışmalarda

---

* Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Harp Tarihi ve Strateji Yüksek Lisans Öğrencisi.

verilere makalede yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, 1929 büyük bunalımı, küçük üretici, esnaf, sanatkar, Cumhuriyet Halk Fırkası*

Abstract

THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY, ECONOMIC CRISIS AND HANDICRAFTSMEN IN 1930S

The aim of this study is to display the effects of etatism, populism and “national economy” policies to craftsmen and artisans in 1930's in Turkey. This article includes the comparison of the exante and the expost situations of the Republican People's Party policies for the craftsmen and artisans after great depression.

Craftsmen and artisans had great effectiveness during the Turkish War of Independence both in the war field and in the army service area.

In the article the method of analysing the situation of craftsmen and artisans are deliberated. The events that took place in Turkish economy in 1920's, craftsmen and artisans policies of the Republican People's Party and the legal arrangements in this period are briefly explained. The opinions which argue that Turkish republic supported the large scale industry other than the small ones are also included in this article. In Turkey between 1932-1939 the statistics don't allow to differ the small craftsmen and artisans from the large scale industry. Therefore the prime ministry archives datas are used in this article.

Key Words: *Turkey, 1929 great depression, craftsmen, artisans, Republican People's Party.*

Giriş

“Milli İktisat” düşüncesi Osmanlı Devletinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın başlattığı iktisat politikasının adıdır. “Milli İktisat” kavramının özü devlet güdümünde piyasa ekonomisidir. Bahsekonu güdümlü piyasa ekonomisi ile Müslüman – Türk eşrafın desteklenmesi ve onlar için uygun ortam hazırlanması düşünülmüştür.¹ Devletin uyguladığı iktisat politikaları ile yabancıların piyasadan tasfiyesi ve “milli” anonim şirketlerin kurulması bu dönemde gündeme gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı'da başlayan bu iktisat politikasını

¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Milli İktisat Milli Burjuvazi**, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yay., 1995, s. 7.

devam ettirmek ve ulusal sermayenin kurulması başlıca amaç olmuştur.

İktisat tarihi açısından cumhuriyet dönemi ikinci meşrutiyet döneminin bir devamı olarak kabul edilmekle birlikte kurtuluş savaşı ulusal sermayenin oluşturulması girişimlerini hızlandırmıştır. Gülalp'e göre *"Burada önemli olan, savaş dönemi boyunca güçlenen müslüman kökenli ticaret burjuvazisinin dünya sistemi ile bütünleşme işlevini o döneme kadar yürütmüş olan azınlık kökenli ticaret burjuvazisinin yerini devralma amacıdır."*² Timur ise Kurtuluş Savaşı'nda sınıf kavgası olmadığını savlamakla beraber Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadeleyi şöyle yorumlamaktadır: *"Fakat Milli Kurtuluş Savaşında bir sınıf öncülüğü vardı (...) Milli Kurtuluş Savaşında bir halk öncülüğünden çok eşraf öncülüğü vardır."* Bu durum Kurtuluş Savaşı'ndan sonra uygulanan iktisat politikalarına da yön vermiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin savaştan sonra "liberal" iktisat politikaları izlemesinde belirleyici rolü oynamıştır.³

Bu bağlamda 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde strateji olarak "liberal" bir anlayış ile yatırımcılara destek verilmesi öngörülmüştür. Ancak 1929'a gelindiğinde ortaya çıkan büyük iktisadi buhran Türkiye'nin izlediği "liberal" politikalarından vazgeçmesine neden olmuştur. Boratav'a göre; *"1930-1939 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik vardır. Korumacılık ve devletçilik."*⁴

Özellikle "korumacılık" hususu dönemin esnaf ve sanatkarına yönelik uygulanan politikalarda hayat bulmuştur.

1. Esnaf ve Sanatkarın Durumunun İncelenmesinde Yöntem

Batıdan farklı olarak, 1920'li yıllarda Türkiye'de henüz kapitalizm yeterince gelişmediğinden, yasalar ve kurumlar, sosyo-ekonomik ilişkilerdeki sınıfsal çatışmaların neticeleri olarak değerlendirilmemektedir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye'de yasalar ve yasalarla

² Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, İstanbul, Yurt Yay., 1997, s. 20.

³ Taner Timur, *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, İstanbul, İstanbul İktisadi İdari Bilimler Akademisi Yay., 1973, s. 117.

⁴ Korkut Boratav, *Türkiye Tarihi Cilt 4 içinde Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yay. 1992, ss. 264-301.

oluşturulan kurumlar, toplumsal ve ekonomik ilişkileri belirleyici nitelikte olmuştur. Bu dönemdeki çalışma ilişkilerini araştıran Makal'a göre; *“Türkiye’de ise genel çizgileriyle, hukuki durumun çoğu zaman fiili durumdan daha önce geldiği gözlenmektedir. Bu elbetteki, belirli hukuksal düzenlemelerin arkasında toplumsal mücadeleler olmadığı anlamına alınmamalıdır.”*⁵ Öyleyse, 1930’lu yıllarda Türkiye’de küçük esnaf ve sanatkarın durumunun incelenmesinde, yasal düzenlemelerin, bu düzenlemeleri yapan yasa düzenleyicilerin konu hakkındaki görüşlerinin ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) programlarının incelenmesinin yönetsel açıdan uygun olabileceği düşünülmektedir.

Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde her ne kadar sınıfsal ve/veya sosyo ekonomik çatışmalar ekonomi politikasını etkileyecek mahiyette olmasa da ülkenin geleceğini belirleyen asker, bürokrat aydın yönetici sınıf arasındaki görüş farklılıkları önemli siyasi çatışmalara sebep olmuştur.

Ekonominin siyasete etkisi konusunda, 1923-1932 arasında İş Bankası Genel Müdürlüğü ve akabinde 1932’den itibaren iktisat vekilliği yapan Celal Bayar ile aferist⁶ olarak ifade edilen İş Bankası çevresinin durumunun yukarıda ifade edilen durumdan ayrı olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. İş Bankası çevresinin fakir halk yığınlarına göre daha örgütlü bir halde olması nedeniyle siyasete etkide bulunduğu söylenebilir.

2. Cumhuriyet Kurulurken Atatürk’ün İktisada Verdiği Önem ile Esnaf ve Sanatkar Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Kemal Atatürk Ulusal Kurtuluş Savaşından sonraki savaşın iktisadi alanda verileceğini düşündüğünden iktisada büyük önem vermiştir. Mustafa Kemal’in iktisada verdiği önemi İnönü de teyit etmekte ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin uyguladığı iktisat politikalarının

⁵ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, Ankara, İmge Yay. 1999, s. 34.

⁶ “Aferist” kelimesinin TDK’ya ait Güncel Türkçe Sözlük’de “Dalaverici” anlamına geldiği ifade edilmekte olup, bu kavram Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kullanıldığı şekliyle, yani siyasi nüfuz kullanarak çıkar sağlayan kişi anlamında makalede yer almıştır. Kelimenin kökeni Fransızca ve yazılışı “affairiste” şeklindedir.

Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda gerçekleştiğini açıklamaktadır.⁷ Mustafa Kemal iktisadi, özgürlük ve bağımsızlığın temelinde görmektedir. Bunu birçok konuşmasında dile getirdiği görülebilir. Ona göre: *“İstiklalin en önemli temeli iktisadiyattır.”*⁸ Mustafa Kemal, Celal Bayar'ın 12.09.1932 tarihinde iktisat vekaletine getirilmesi üzerine Celal Bayar'a gönderdiği mektupta ise; *“Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan mühim işimiz iktisat işidir.”*⁹ diyerek iktisada verdiği önemi vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında *“... Bence bir milletin doğrudan doğruya hayatiyle, yükselmesiyle, düşkünlüğüyle alakadar olan en mühim amil, milletin iktisadiyatıdır. Türk tarihi tetkik olunursa birçok sebeplerin başında bütün yükselme ve çöküş sebebinin iktisat meselesinden başka şey olmadığı anlaşılır.”*¹⁰ demek suretiyle iktisadın geçmişten geleceğe her zaman devletin bekası için önemli olduğunu ifade etmiştir.

Mustafa Kemal milli mücadele döneminde büyük yararlılıklar gösteren ve iktisadi hayatın önemli bir unsuru olan esnaf ve sanatkara birçok konuşmasında yer vermiştir. Mustafa Kemal'e göre esnaf ve sanatkar toplumun önemli bir parçasıdır. Bu nedenle onların durumlarının, geleceklerinin ve çıkarlarının korunması devletin görevidir.¹¹

Mustafa Kemal'in Adana'da 16 Mart 1923 tarihinde yaptığı konuşma ise esnaf ve sanatkar hakkındaki görüşlerini anlattığı en önemli metinlerden biridir. Türk Ocağı'nda düzenlenen Esnaf Cemiyeti'nin çayında İdare Heyeti Başkanı Ahmet Remzi'nin (Yüregir) konuşması üzerine Mustafa Kemal şunları söylemiştir:

“...Bir milleti yaşatmak için birtakım temeller lazımdır ve bilirsiniz ki, bu temellerin en önemlilerinden biri sanattır. Bir

⁷ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yay., 1997, s. 40.

⁸ Nihat Sayar, **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri**, İstanbul, İstanbul İktisadi İdari Bilimler Akademisi Yay., 1973, s. 1-2.

⁹ Nimet Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 611.

¹⁰ Aytekin Altıparmak, **Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yay., Sayı 13, Yıl 2002, s. 35-59.

¹¹ Hüseyin Yurdabak, **Atatürk'ün Küçük Esnaf ve Sanatkarlar Hakkında Düşünce ve Görüşleri**, Karınca Dergisi Yay., Sayı 790, Yıl 2002, s 20-21.

*millet sanattan ve sanatkardan mahrumsa tam bir hayata sahip olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve hasta bir kimse gibidir. Hatta kastettiğim manayı bu söz de ifadeye yeterli değildir. **Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur.** Yalnız şunu söyleyeyim ki, milletlere yalnız sanatkar yetiştirmek yeterli değildir. İnsanlar tek başına çalışırlarsa başarılı olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir ihtiyaç vermiştir ki, her insan hemcinsi insanlarla çalışmağa mecbur ve mahkûmdur. Bu ortaklık faaliyeti adeta bir ilahi ihtiyaç olunca, maksatları birleştirmenin nasıl mecburiyet olduğunu kolayca anlarız. İlk gerçek olarak anlarız ki, herhangi bir sanatta güvenle ilerleme arzu edilirse aynı meslek ve sanatta bulunan insanların dayanışma altına girmesi lazımdır. Sizlerin bir yıl önce kendi sanatlarınız dahilinde birer şekil aldığınızı işitmek ve kurduğunuz cemiyetle bu şekillerin böyle umumi bir bütün meydana getirdiğini görmek, benim için en ciddi ve en şerefli bir bahtiyarlıktır.”¹²*

Bu konuşmasında Mustafa Kemal bir ülke için sanat ve sanatkarın önemini ifade ederken onların örgütlenmelerinin gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Esnaf ve sanatkar tarihi açısından 1920'lerden 1930'lu yılların sonuna kadar devam eden süreç esnaf ve sanatkarın örgütlenmesi sürecidir. Bu örgütlenme milliyetçi bir nitelik taşımaktadır. Atatürk'ün aynı konuşmasının devamında belirttiği hususlar bu açıdan önemlidir:

“(…)Artık tarihe karışan Osmanlı hükümeti, yazık ki asırlarca yanlış bir zihniyet sahibi oldu. Çünkü onlar sanatı ve sanatkarları kendi milletlerinden yetiştirmiş görmekten zevk almazlardı. (...) Onların bakışında sanatkarların gayri müslimden olması tercih edilirdi. Onlar sanattaki hayat kaynaklarını başka milletlerin elinde bulundurmanın zararlarını göremiyorlardı. Sanatın önemini takdir etmeli ve bu takdirin bugününün gereklerine göre, lazım gelen araçlara yönelmekle olacağını anlamalıyız. Sizler ki çok çalışıyorsunuz. Çok çalışanlar o oranda havaya, sakinliğe, dinlenmeye muhtaçtırlar(…)”¹³

¹² İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ali Sevim, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II., Ankara, 1997, s. 129.

¹³ Öztoprak, Tural, Sevim, **a.g.e.**, s. 130.

Atatürk'ün esnafa ve sanatkara verdiği önemin bir nedeni de esnaf ve sanatkarı ülkenin tam bağımsızlığını sağlayacak milli gücün bir unsuru olarak görmesindedir. Mustafa Kemal Konya Askeri Nalbant Okulu'nda yaptığı konuşmada bu durumu şöyle ifade etmektedir: “... *Memleketimizin feyyaz (verimli) topraklarından namütenahi (sonsuz) fezailinden (faziletler), mütenevvi (çeşit çeşit) ve zengin menaibinden (kaynaklarından) kimseye muhtaç olmaksızın hakkıyla istifade edebilmek için ve binaenaleyh milletimizi mesut ve müreffeh, ordumuzu tamamen ihtiyaçtan müstağni (bağımsız) ve kavi (sağlam) yaşatabilmek için sanat elzemdir.*”¹⁴

Sonuç olarak, Mustafa Kemal'in tam bağımsızlığın ancak iktisada gereken önemin verilmesiyle gerçekleşeceğini düşündüğü çok açık bir şekilde görülmektedir. Ona göre, küçük esnaf ve sanatkar ise ülkenin bağımsızlığında ve refahında büyük katkısı bulunan halkın nüvesini oluşturan bir kesimdir. Bu nedenle, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet kurulurken esnaf ve sanatkarın milli unsurlardan teşkil edilmesi gerekliliğini görerek, esnaf ve sanatkarın örgütlenmesini teşvik ettiği anlaşılmaktadır.

3. İzmir İktisat Kongresi ile Başlayan “Liberal” Dönem ve Esnaf

“Liberal” olarak ifade edilen 1923-1930 dönemi, özünde devletin himayesinde bir burjuva sınıfı yaratılmasının hedeflendiği ve başlangıcı ikinci meşrutiyete kadar uzanan bir sürecin (Milli İktisat) Cumhuriyet dönemindeki devamıdır. Türkiye iktisat tarihi incelemelerinde bu şekilde dönemleştirme yapılmasının amacı konunun bir soyutlama düzeyinde anlamlandırılması ve çözümlenmeleri kolaylaştırmaktır.¹⁵ Bir başka deyişle burada yapılan soyutlama somut olanın daha rahat anlaşılmasını temin etmek için kullanılan bir tekniktir.

Türkiye Cumhuriyeti 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile yönünü batıya çevirdiğini ve kapitalist üretim tarzını kendi bünyesine uygun bir şekilde geliştirerek ulusal bir ekonomi yaratmayı hedeflediğini gös-

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk'ün Esnaf ve Sanatkâr Konusuna Bakışı, **Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkâr**, Ankara: Güneş Matbaacılık. s. 131-135.

¹⁵ Makal, a.g.e., s. 30.

termiştir. Toplantıda alınan ve Misak-ı İktisadi de denilen kararların yanında esnaf ve sanatkar ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

- 1-Sanayi çırak mektepleri açılması,
- 2-Usta kursları açılması,
- 3-Esnaf dernekleri ve loncaların güçlü bir şekilde tesisi.

Bu kararlar, ekonomik bakımdan güçsüz ve dağınık bir görünüm içinde bulunan esnaf ve sanatkarın, Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda örgütlenerek güçlü bir duruma getirilmelerini hedefleyen gayretleri başlatmıştır.

Bu dönemde esnafa ilişkin en net taahhüt ise 28 Kasım 1924 tarihli Fethi Okyar hükümetinin programında yer almaktadır. Bu programda *“Sanayiın terakki ve inkişafı için fabrikalar inşa ve tesisine devam olunmakla beraber, sanayi-i beytiyyenin (ev sanayisinin) teşvik ve ihyasını ve sanatkarlara uzun vadelerle makinalar tedarik ve itası”*¹⁶ hususlarına yer verilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra ilk olarak Bursa'da “Esnaf Loncaları”nın yeniden kurulması için çalışmalar başlamıştır. Loncalar dışında 02.05.1925 tarihli ve 655 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası” gereğince ülkede “Esnaf Odaları” kurulmaya başlanmıştır. Bu nedenle de loncaların gelişmesi önlenmiş, bunun yerini esnaf odaları almışlardır.¹⁷ Bu durum esnaf örgütlenmesi açısından bir milat olarak kabul edilebilir. Çünkü bu kanun ile o tarihe kadar cemaat benzeri bir örgütlenme yapısına sahip olan esnafın artık bu kanun ile cemiyet şeklinde, bir başka deyişle modern toplumun gerektirdiği şekilde örgütlenmesi düşünülmüştür. Ancak kanunun 10. Maddesi esnaf derneklerinin Ticaret Bakanlığı'na bağlı olduğunu ifade etmektedir.

İzmir İktisat Kongresi kararlarına bakılırsa, ekonominin ulusallaşması, halkın refah düzeyinin artırılması, yabancı tekellerle mücadele edilmesi ve vatandaşta müteşebbis ruhunun geliştirilmesi ve destek-

¹⁶ İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yay., 1968, s. 44.

¹⁷ Özcan Ertuna, “Planlı Dönemde Esnaf ve Sanatkar İçin Öngörülen Politikalar” **Türk Ekonomisinde Esnaf ve Sanatkar Semineri**, İzmir, İzmir Esnaf ve Sanatkarlar Odası, 1978, s. 88.

lenmesinin öngörüldüğü ifade edilebilir.¹⁸ Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında da yerli müteşebbise destek olunması için önlemler alınması yoluna gidilmiştir.

3.1. 1927 Teşviki Sanayi Kanunu ve Kanununun Esnafa Etkisi

28.05.1927 tarihinde kabul edilen ve 15 Haziran 1927 tarihinde resmi gazetede yayınlanan teşvik-i sanayi kanunu ile teşvik verilecek sanayi kesimi 4 sınıfa ayrılmıştır. Kanunda esnaf ve sanatkara doğrudan yer verilmemekle birlikte 4. sınıfta bahsi geçen tezgah veya el ile her nev'i dokumacılık, halıcılık vb. işleri yapanlardan bahsedilerek esnaf ve sanatkarın kastedildiği kabul edilmektedir. 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan CHF kongresinde kabul edilen programda ise *"Sanayide küçük sanayiın ve o sanayiın inkişafı için icab eden vesaitin ve snai kooperatiflerin ve muhtaç oldukları kredilerin teminine çalışacağız"*¹⁹ denilmektedir.

Ayrıca, 1927 yılında bir sanayi sayımı yapılmıştır. 1927 sayımını yöneten C. Jacquart *"Türkiye gibi gelişmesinin daha birinci basamağında bulunan bir memlekette esnaflık snai faaliyetin genel anlamı değil midir?"*²⁰ diyerek bu kesimin sanayi sayımında dahil edilmesinin gerekçesini ortaya koymaktadır. CHF'nin esnaf ve küçük üreticiye önem vermesinde 1927 sayımına göre 65245 adet olan sanayi kuruluşlarının 59245'inin (%90,8) 5'ten daha az işçi çalıştıran kuruluşlar olması bir etken olarak değerlendirilebilir.²¹ Serin ise 10'dan daha az işçi çalıştıran kuruluşları küçük sanayi kabul ettiğinden bu rakam 63164'e yani % 96,8'e çıkmıştır.²² Sarc'a göre *"sanayide çalışan nüfusumuzun çok büyük bir kısmının faraza %70-%75'inin küçük sanayi ile meluf (alışık) olduğuna hükmedilebilir."*²³

Bu dönemde sanayiye teşvik için yapılan girişimler modern sanayi-

¹⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.

¹⁹ Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Alfa Basım Yayın Ltd. Şti., 2001, s. 257.

²⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, **1927 Sayımı**, DİE Yay., Ankara 1969, s. 7.

²¹ Ömer Celal Sarc, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, İstanbul, Arkadaş Matbaası, 1934, s. 358.

²² Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1963, s. 159.

²³ Sarc, **a.g.e.**, s. 358.

nin oluşmasını engelleyici birtakım olumsuzluklara da sebep olmuştur. Kıvılcımlı'nın 04.11.1933 tarihli Akşam Gazetesinden aktardığı haberde “9 işçisi olan ve 5 beygir kuvvetinde motörü bulunan fabrikalar, muamele vergisinden müstesnadırlar(...) denince İstanbul'daki fabrikaların önemli bir bölümü(...) Belediyeye başvurarak, motorlarını değiştirerek beygir kuvvetini indirdiklerini bildirmişlerdir.”²⁴ denilmektedir. 28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'na bakıldığında, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 25. Maddesi ile özetle sınai müesseselerine 15 sene satmamak kaydıyla arsa verildiği, 26. Maddeye göre teşvik alan şirketin devri halinde devralan şirketin de aynı teşviklerden faydalanmasının sağlandığı, 28. Maddede ise teşvik alan şirketlerin yalnız müdür ve muhasebecilerinin ecnebi olabilecekleri, bunların dışında kalan diğer çalışanların Türk olmasının şart olduğu belirtilmektedir.²⁵ Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere devlet üretim yapmak isteyene toprak dahi verirken ülkenin nesnel koşullarını göz önünde bulundurarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının da iş sahibi olması için onlara öncelik tanınmasını ön görmüştür. Altun'a göre bu teşvikler “zenginler hatta şeker kralları yaratmış ancak büyük sanayiciler yaratamamıştı.”²⁶

Nitekim, 1930 tarihli sanayi kongresinde Gaziyentab ile ilgili raporda da ifade edildiği gibi: “Küçük sanatlardan mesela el tezgahlarında çalışan Teşvik-i Sanayi Kanunundan bir şey kazanmamaktadırlar. Çünkü 4. sınıfa girmek için tezgahların toplu bir halde olması şartı konulmuştur. Halbuki şehrimizde bu işi daha ziyade herkes kendi evinin bir köşesinde görmekte...”²⁷ Aynı kongredeki Balıkesir raporunda da esnafın durumu şöyle değerlendirilmektedir: “Teşviki Sanayi Kanunu'nda numara büyüdükçe himaye küçülmekte binnetice küçücük derece ve sınıftan ziyade büyükler himaye edilmekte ve hakikati hal ise bunun aksine olup en ziyade muhtacı himaye küçük sınıflar veya hiç

²⁴ Hikmet Kıvılcımlı, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi**, İstanbul, Tarih ve Devrim Yay., 1974, s. 178.

²⁵ **Teşviki Sanayi Kanunu ve Suret-i Tatbikine Dair Talimatname**, Ankara, Ticaret Vekaleti Sanayi ve Mesai Müdüriyet-i Umumiyesi Yay., 1927, s. 11-12.

²⁶ Şafak Altun, **Atatürk, İnönü, Bayar'ın İktisat Kavgası**, İstanbul, Hayalet Tanıtım Hizm. Ltd. Şti. Yay., 2008, s. 102.

²⁷ **1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, 1930 Sanayi Kongresi : Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, 1930, s. 635.

olmazsa erbab-ı sanayi aynı derecede mazhar-ı muafiyet olmalıdır."²⁸ Balıkesir raporunda ifade edilen hususlar çerçevesinde devletin 1927 teşvik-i sanayi kanunu ile ekonomik anlamda güçlü olan sermaye gruplarını daha fazla himaye ettiği, buna karşılık esnaf ve sanatkara aynı oranda bir destek sağlamadığı hatta çoğu zaman hiçbir desteğin söz konusu olmadığı değerlendirilmektedir.

3.2. 1929 Dünya İktisadi Krizi ve Devletçilik Politikasına Geçiş

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1929 dünya iktisadi krizine kadar olan dönemde özel sektör, üzerine düşen görevi yerine getirememiştir.²⁹ Bu durumun sebepleri, mali kaynak yetersizliği, Lozan'ın ekonomik şartlarının olumsuz etkileri, Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi ile tüccar sanayici, zanaatkar olan azınlıkların ülkeden ayrılması, teknik bilgi seviyesinin düşüklüğü, pazarlama sisteminin bulunmaması olarak özetlenebilir.³⁰ 1929'dan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde sanayileşme ve milli bir ekonomi kurma hedeflerinde değişiklik olmazken günün koşullarına uygun olarak sanayileşmedeki öncü rolü alacak kesimde değişiklik meydana gelmiştir.

1929 krizinden sonra iktisadi tedbirleri alan kadrolar, Osmanlı Devleti'nde "Milli İktisat" politikasının uygulanmasını başlatan ve dolayısıyla ekonomide korumacılığın gerekli olduğunu düşünen kadrolardır. Ekim 1929 tarihinde alınan tedbirler ile ithalat vergileri iki katına çıkartılırken ithal mallar için kotalar ve yasaklar getirilmiştir. Bütün dünyada deflasyonist bir sürecin başladığı bu dönemde Türkiye de aynı sürece girmiştir. Ancak, deflasyona rağmen Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi hasılasının önemli bir kısmının uluslararası ticaretten bağımsız olarak tarım üretimine dayanıyor olması nedeniyle Türkiye'de ekonomi büyümeye devam etmiştir. Bunun neticesinde ise tarım ürünlerinin değeri düşmüştür. Çiftçinin gelirindeki azalma doğal olarak alış veriş yaptığı esnafı ve Ziraat Bankası'nı da olumsuz etkilemiştir.

²⁸ A.e., s. 626.

²⁹ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Ankara, Yurt Yay., 1986, s. 211.

³⁰ Mehmet Akif Tural, *Atatürk Devri'nde İktisadi Yapılanma ve Celal Bayar*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987, s. 102.

Sonuç olarak, devletçilik politikasına geçilmesinin üç temel nedeni vardır. Bunlar özetle, özel sektöre dayalı sanayileşme girişiminin başarısızlığı, dünya ekonomik buhranı ve dış konjonktürdür. Dış konjonktür ile ifade edilmek istenen, tüm dünyada devletin ekonomiye müdahale etmesi anlayışının ön plana çıkmasıdır.³¹ Böylece devletçilik ilkesi 1930'lar boyunca Türkiye Ekonomisi'nde belirleyici olmuş ve ekonominin ulusallaşmasında başrolü oynamıştır. CHF'nin 1931'deki 3. büyük kurultayında devletçilik ile ilgili ilkeler kabul edilmiştir. CHF programında "*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.*"³² denilmektedir. Özgür'e göre; "*Sekiz yıl kadar süren bu dönemin temel niteliği, kapitalistleşme sürecini hızlandırmak için, kamunun ekonomik eylemlerinin yüksek bir düzeye ulaşmasıdır.*"³³ 1929 yılına gelindiğinde İzmir İktisat Kongresi ile alınan kararların çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan milli sermayenin tüm çabalara rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yöneticilerinin beklentilerini karşılayacak bir düzeye ulaşamadıkları görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yöneticilerinin hedefi kurtuluş savaşında gösterilen azim ve kararlılığın bir benzerinin ekonomik alanda da gösterilerek ülkenin ekonomik alanda ilerlemesini sağlamaktır.

1930'lu yıllarda devletçilik politikasına geçilmesi ile birlikte devlet içerisinde devletçilik politikasının mahiyeti konusunda tartışmalar ve siyasi çekişmeler yaşanmıştır. Mustafa Kemal'in 07 Şubat 1923 tarihli Balıkesir'deki halka hitabında belirttiği Türkiye ekonomisi hakkındaki görüşleri, 1930'lu yıllardaki devletçilik anlayışında meydana gelen değişimlere ve neticelerine ışık tutacak bir niteliktedir:

"...Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve benzeri kurumlar çok sınırlıdır. Var olan işçimizin miktarı yirmi

³¹ Altıparmak, **a.g.m.**, s. 38

³² Korkut Boratav, **100 Soruda Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 85.

³³ Özlem Özgür, **100 Soruda Türkiye'de Kapitalizm**, İstanbul 1975, s. 98.

bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara gerek vardır. Bunun için de işçi lazımdır. Bundan dolayı tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi de korumak gerekir. Bundan sonra aydınlar ve alimler denilen kişiler gelir. Bu aydınlar ve alimler kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen görev halkın içine girerek onları uyarmak ve yükseltmek ve onlara gelişme ve medenileşmede önder olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Bundan dolayı çeşitli meslek sahiplerinin çıkarları birbiriyle iç içe olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve geneli halktan oluşmaktadır.”³⁴

CHF'nin uyguladığı iktisat politikaları Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda gerçekleşmiştir.”³⁵ Bu bağlamda, 1932 senesinde özel sektöre karşı tutucu olan ve koyu bir devletçiliği savunan iktisat vekili Mustafa Şeref Özkan görevinden ayrılmak durumunda kalmış, yerine Celal Bayar getirilmiştir. Bu değişiklikte o dönemde oluşmaya başlayan milli burjuvazinin de etkisi bulunmaktadır. Ahmet Hamdi Başar, Mustafa Şeref Özkan'ın görevden ayrılması ile ilgili olarak yazdığı yazıda; “...fabrikatör efendilerimiz, bir vekili hastalıktan istifaya bile mecbur ettiler. Bu suretle sanayi sınıfının menfaatlerine uymayan tedbirler alınmasının ne kadar aksi tesirler yapabileceği bir defa daha anlaşıldı”³⁶ demektedir.

4. 1930'lu Yıllarda Esnafın Durumu, CHF'nin Esnaf Politikası, Devletçilik ve Halkçılık

Türkiye'de 1929 büyük buhranı küçük sanayici, esnaf, sanatkar ve köylüyü kısaca halkın tüm kesimlerini etkilemiştir. Kayseri'de 1. Dünya Savaşı'ndan önce 12.000 tane olan halı tezgahı sayısı buhrandan sonra 7.000'e düşmüştür. Ayrıca, gümrük tarifelerini kendi çıkarına

³⁴ İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ali Sevim,, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk. internet sitesi <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=SoylevDemecler&IcerikNo=150> 20.01.2012 tarihinde erişilmiştir.

³⁵ İpekçi, a.g.e, s. 40.

³⁶ Ahmet Hamdi Başar, “Sanayi Kooperatifleri Günden Güne Çöken Esnafı Kurtaracak Yegane Çaredir”, **Türkiye'de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler**, Murat Koraltürk, İstanbul, SPK Yay. No:107, 1997, s. 93-96.

kullanarak fahiş fiyatlarla mal satan bir tüccar kesim oluşmuş, köylü ise tefecinin eline düşmüştür. Siyasi kadroların önemli bir kısmı, tanıdıklarını yüksek maaşlarla işçi ve esnaf cemiyetlerine yerleştirmiş ve iş çevrelerinin temsilciliğini yapmışlardır.³⁷

CHF'nin esnaf ve küçük sanayi için belirlediği politikanın temelinde "Halkçılık" ilkesinin bulunduğu düşünülmektedir. Halkçılık ilkesi Ziya Gökalp'in düşüncelerinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Gökalp'e göre Halkçılık:

*"Bir cemiyetin dahilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dahili müsavatın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder: Sınıf yok, meslek var!"*³⁸

Toprak'a göre "Gökalp bu çalışmasında Durkheim'in toplumsal işbölümü ilkesiyle, 'şe'niyyet' diye adlandırdığı Osmanlı toplumunun esnaf geleneğinin birleşimini içeriyordu."³⁹ Gökalp cemiyetin bir canlıya benzetilmesi halinde bu canlının yaşamsal uzuvlarını meslek gruplarının oluşturduğunu düşünmektedir. Gökalp'in ifade ettiği aynı duyguları, düşünceleri paylaşan ve aynı hedefleri olan meslektaşlar arasında oluşacak olan birliktelik fikri ile Durkheim'in toplumdaki çelişkilerin temelini ahlaki nedenlere bağlayan düşünceleri birbirine uyum sağlayan görüşlerdir. İşte Gökalp bu düşünce ile "hey'i cemiyet" yani korporatif cemiyet görüşünü ortaya atmıştır.⁴⁰ Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde artık bir burjuva sınıfının Türkiye'de oluşmaya başladığı söylenilebilir. Bu nedenle Makal'ın da belirttiği gibi "Meslek grupları arasındaki toplumsal dayanışma temelinde yükselen 'solidarist' (dayanışma-tesanüt) yaklaşımın, sınıflar düzleminde aynen geçerlilik taşıyabileceğini düşünmek güçtür."⁴¹

³⁷ Boratav 1974, a.g.e., s.143-144.

³⁸ Zafer Toprak, "2. Meşrutiyet Döneminde Solidarist Düşünce ve Halkçılık" (Çevrimiçi) <http://www.halksahnesi.org/incelemeler/tesanut/tesanut.htm>, 10.01.2010.

³⁹ Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu," **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar**, C. 13, Ankara, Hacettepe Ün. Yay., 1973, s. 13-38.

⁴⁰ A.e., s. 15.

⁴¹ Makal, a.g.e., s. 113.

Öte yandan, CHF'nin uyguladığı devletçilik politikası ile ağır sanayi hamlesini gerçekleştirmeyi ön gördüğü veya büyük sanayi kurumlarını daha çok desteklediği söylenebilir, ancak devleti yönetenlerin halkın durumuna kayıtsız kaldığı söylenemez. Nitekim, Mustafa Kemal'in 1930'lu yılların başında yaptığı bir gezide halkın durumu ile ilgili olarak şunları ifade ettiği görülmektedir; *"Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bulunuyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert ve şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde, ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu."*⁴² Bu dönemde Zekeriya Sertel'in çıkarmakta olduğu Resimli Ay Dergisi (1924-1931) ile yalnızca bir gün basılan (07.09.1931) Mücadele isimli gazetede halkın ve esnafın durumu ile ilgili küçük eleştiriler yer almaktadır. Çavdar, dönemi yorumlarken ülkeyi patlamaya hazır bir buhar kazanına benzetmektedir.⁴³

Makal'a göre *"kapitalistleşme süreci içerisinde kaybeden taraf..."*⁴⁴ olan esnafın ("Esnaf" kelimesi Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yasal düzenlemeler ile 1927 teşviki sanayi kanunundan itibaren küçük tacir ve küçük sanatkarları kapsamıştır⁴⁵) 1920'lerden itibaren esnaf cemiyetleri çerçevesinde örgütlenmesi ön görülmüştür. 1931 tarihli CHF parti programında halkçılığın açıklandığı bölüme göre:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların herbirinin çalışması, diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk

⁴² Tefvîk Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, Ankara, İmge Yay., 2003, 246.

⁴³ A.e., 225.

⁴⁴ Makal, a.g.e., s.88.

⁴⁵ Zafer Toprak, "Esnaf (Osmanlı Dönemi-Cumhuriyet Dönemi)," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 215.

tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesile mütenasip olur.”⁴⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere “Halkçılık” ilkesi ile esnaf ve diğer halk tabakalarının çıkar birlikteliği çerçevesinde hareket etmeleri CHF'nin hedefidir. Esnaf hakkında hazırlanan 1930 tarihli bir raporda esnaf şöyle dile getirilmektedir:

“Sınıf-ı esnaf ise; devlet kapısında memuriyet peşinde gözü olmayan saye-i zatiyesi ile ilm-ü maariften ziyade meslek tecrubelerine güvenerek kendi ekmeğini kendi kazanan bir zümre olup herhalde direktif vesayalı (vesayet altında) bir suretle ve toplu ve murakabeli bir halde yaşantıları dağınmak ve kendi başlarına bırakılmalarından çok daha faydeli ve semereli olacağı için fırkamızın sınıai siyasetinde besleyeceği, bütün ihtimama mazhar edeceği geniş ve derin halk tabakasıdır.”⁴⁷

CHF'nin esnaf ve sanatkarın örgütlenmesinde gösterdiği dikkat ve özen, esnaf cemiyetlerinin tüm örgütlenmesini kendisinin düzenlemeye çalışması Türkiye’de yapılan yasal düzenlemelerin toplumsal yapıyı dönüştürdüğü görüşünü doğrulayan bir durumdur. CHF'nin bu çabalarına örnek niteliğindeki bu rapora göre:

- Esnafın üye olduğu esnaf odalarında meydana gelen yolsuzlukların CHF tarafından bu cemiyetlerin denetimi için atanmış bulunan murakıplarca takipsiz bırakıldığı ve bu durumun esnafın cemiyetten soğumasına neden olduğu,
- Partinin direktiflerini tek elden esnafa iletecek ve esnafı yönetecek bir yapı olarak Cemiyetlerin düşünüldüğü,
- Cemiyetlerin esnaf üzerinde yol gösterici (pederlik ve ağabeylik vaziyetine) bir rol izleyeceği, bu amaçla cemiyetlerin hem içerden hem de dışarıdan yapılacak bazı düzenlemelerle sağlıklı (salâh) bir duruma getirilmesinin hedeflendiği

ifade edilmektedir.⁴⁸ CHF esnafın örgütlenmesini o denli sıkı tutmaktadır ki raporda *“ticaret müdüriyetince musaddak (sağlam) hüvviyet cüzdanları polisçe askerlik şubelerince, belediyece, mehakimce,*

⁴⁶ Gülcan, a.g.e, s. 395.

⁴⁷ BCA Dosya: 11, Büro Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 1464.3..1. 1930, s.2.

⁴⁸ Aynı Arşiv Belgesi, s.6.

belediye dairesince nüfus varakası ayarında görülerek led-el icab ikametgah senedi, kefalete rapt gibi hususata lüzum bırakmayarak cüzdandan numarasının zabtı usul ve kabul temin ettirilmesi gerektiği” ifade edilmekte, gerekçesiz olarak cüzdandan almayanların ise meslekten men edilmesi ön görülmektedir.⁴⁹

CHF ulusal bütünlüğü tehdit eden ekonomik sıkıntıların farkındaydı. Önlemler almak için çaba harcamakta ülke ve iller genelinde düzenlediği iktisat kongreleri ve hazırlattığı raporlar ile çözüm yolları aramaktaydı. CHF’nin bu dönemde esnafa yaklaşımının temelinde ise ulusun özünü oluşturan bu kitlenin 1929 ekonomik krizinin etkisiyle zor duruma düşerek ülkenin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye atacak siyasi akımların içinde yer almasına mani olmak vardır.

1930’lu yıllarda Türkiye’de şehirde yaşayanların çoğunluğunu memur, işçi, esnaf ve vasıfsız olarak nitelenebilecek amele oluşturmaktadır. Kadro Dergisi’nde yazan Hüsrev’e göre *“tıpkı köyde olduğu gibi şehir ve kasabalarımızda da küçük mülkiyet sahibi kalabalık kitleler vardır. Bunlar küçük esnaftır. Hatta diyebiliriz ki Türkiye şehirlerinin karakteristik sınıfı, bu geniş esnaf kitlesidir. Bunlarda da organizatörlük ve işçilik fonksiyonları birbirinden ayrılmamıştır. Esnaf hem işi organize eder hem de istihsale doğrudan doğruya iştirak eder.”*⁵⁰ Dolayısıyla, Türkiye’de şehirlerde yaşayan insanların önemli bir miktarı işçi ve esnaftır.

07.09.1931 tarihinde çıkan Mücadele isimli gazetede yer alan “artık ilallah” başlıklı isimsiz yazıda esnafın cemiyetlere zorunlu olarak üye yapılması ve cemiyetlerin küçük esnaftan dahi yüksek aidat almaya yönelik düzenlemeleri eleştiri konusu olmuştur.⁵¹ Aynı konuyu değerlendiren Sarc’a göre ise *“Hulasa Sombart’ın dediği gibi sanat müntesiplerinin rızaları hilafına olarak mecburi cemiyetler dahilinde tensiki, bazı küçük sanayi şubeleri için yegane kurtuluş çaresi olan küçük kapitalist*

⁴⁹ Aynı Arşiv Belgesi, s.7.

⁵⁰ İsmail Hüsrev Tökin “Millet içinde sınıf meselesi”, **Kadro**, C. III., S. 25., (Ocak, 1934), Ed. Cem Alpar, Kadro Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1980, s. 34-38.

⁵¹ Serdar Öztürk, “Muhafız Bir Gazete ‘Mücadele’ ” **Selçuk İletişim**, C. III, No. 4, (Ocak 2005), ss. 152-165.

işletmeye istihaleyi (dönüşümü) zorlaştırır.”⁵² Görüldüğü üzere devletin esnaf ve sanatkarı örgütleme çabaları bu dönemde önemli tartışmalara neden olmaktadır. Bir dönem Atatürk’ün iktisadi danışmanlığını da yapan Ahmet H. Başar ise esnafın kooperatifler çevresinde örgütlenerek büyük sermaye ile rekabet edebileceğini düşünmektedir. Ona göre “eğer esnafımız ‘kooperatif’ denilen büyük kuvvetten istifade ederse, başkalarının hesabına ecir (ücretli) şeklinde çalışmak şeklinden kurtulmak ve işlerini devam ettirmek imkanına nail olurlar.”⁵³

CHF ülkenin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye atacak siyasi akımlar içinde yer almamasını istediği esnaf ve sanatkarı örgütlemek için büyük çaba harcamıştır. Bunda yukarıda da değinilen Atatürk’ün yaptığı yurt gezilerinde elde ettiği izlenimlerin de etkisi bulunmaktadır.

Atatürk’ün gezi notlarının Mütefferik Notlar kısmının “İktisat” başlıklı bölümünde küçük ve fakir esnafın desteklenmesi için santral (merkez) kurulması fikrinin yanı sıra bu merkezin oluşturulması için gerekli olan sermayenin tesisinde sanayi bankası ile ilgili sanayi erbabının ortak olabileceği ifade edilmektedir.⁵⁴ Bu dönemde küçük esnafa verilecek kredi meselesinin önem kazandığı görülmektedir:

“Küçük sermaye ile çalışan sanatkarların ve esnafın mütefferik çalışmanın bais olduğu zaaf ve güçlük yerine aralarında müşterek mesai vücuda getirmek muvafık olur. Bu sınıfın emeklerinin semeresini arttırmak, vaziyetlerini kuvvetli ve ehemmiyetli kılmak ve bu yol ile kredilerini de kolaylıkla temin etmek maksadı ile munasip teşekkül tarz ve tedbirleri düşünülmek lazımdır.”⁵⁵

Burada dikkat çekici önemli bir husus ise yukarıda belirtilen kredi bahsinin hemen ardından bu tedbirlerin mahiyetinin sınıf çatışmasını önlemeye yönelik olmasının gerektiğinin ifade edilmesidir.⁵⁶

⁵² Sarc, a.g.e., s. 374.

⁵³ Ahmet Hamdi BAŞAR, “Sanayi Kooperatifleri Günden Güne Çöken Esnafı Kurtaracak Yegane Çaredir”, Murat KORALTÜRK içinde *Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler*, SPK Yay. No:107, s. 93-96.

⁵⁴ Gürbüz Tüfekçi, *Atatürk Seyahat Notları 1930-1931*, İstanbul, Kaynak Yay., 1998, s. 43.

⁵⁵ A.e. s. 111.

⁵⁶ A.e. s. 112.

4.1. Küçük Sanayi, Büyük Sanayi Ayrımı

Buraya kadar anlatılanlardan devletin bahsekonu dönemde küçük işletmelerden modern ve büyük sanayi yaratılmasını planlamadığı görülmektedir. Devletin esnafı örgütlemesinin nedenlerinin, CHF'yi destekleyecek ve partinin iktisadi politikalarını meşrulaştıracak bir toplumsal yapıya ulaşmak, sınıf çatışmasının önüne geçmek ve ulusal bütünlüğün mezkur kesimlerce tehdit edilmesinin yolunu kapatmak olduğu düşünülmektedir. Devlet bir yandan esnaf ve sanatkarın sorunlarını çözmek için gereken düzenlemeleri yaparken, öte yandan Devletçilik politikasının çerçevesinde büyük işletmelere daha büyük önem vermiştir.

Bu bağlamda, 1929-1939 yılları arasında küçük ve büyük üreticiler için sanayi üretiminin durumunu gösteren endeks rakamları esnafın durumunun iyileştirmesinde ön görülenin çok uzağında bir görüntü vermektedir. Sanayi üretim durumu 1939=100 olarak kabul edilerek aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Sanayi Üretim Durumu (1939=100)

Yıl	Ağır Sanayi	Küçük Üretici
1929	33	90
1930	35	91
1931	38	92
1932	43	92
1933	55	93
1934	63	93
1935	63	95
1936	68	96
1937	78	97
1938	83	99
1939	100	100

Kaynak: Vedat Eldem, Türkiye'de Sanayileşme Hareketi, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 8, 1947, s. 46-71.

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1929 ile 1939 tarihleri arasında büyük sanayi üretiminde % 67 oranında bir artışa karşılık küçük

üreticide artış oranı % 10'da kalmıştır. Bu durum zaten zayıf olan esnafın mezkur dönemde daha çok ezildiği şeklinde değerlendirilebilir. 1930'lu yıllarda esnafa ilişkin detaylı istatistikler bulunmamasına karşılık esnaf hakkında CHF, il örgütlerine raporlar hazırlatmıştır. Çünkü Ağaoğlu'nun da belirttiği gibi Türkiye'de, "*sermaye itibarıyla mevcut müesseselerin takriben % 95'i küçük sermayeye müstenit teşebbüslerdir*".⁵⁷

Buğra, Türkiye'de yerel girişimciliğin kökenlerine ilişkin yaptığı analizlerde küçük sanayinin "bilinçli ihmalinin" gerekçelerini ve/veya küçük üretimin modern sanayiye dönüşmesini engelleyen faktörleri dörde ayırır. Bunlar özetle; yerel (Türk) zanaatkarın azlığı, hükümet politikalarında küçük işletmelerin modernizasyonu konusunda girişim eksikliğinin olması, devlet yönetiminin batılı ekonomilerdekilere benzeyen büyük işletmeler kurmayı tercih etmesi, buna karşılık ufak işletmelere hoş bakmaması ve son olarak geçerli olan rekabetin israf yaratması ve bunun da küçük işletmelere yönelik ters tutumun oluşmasında rol oynamasıdır. Buğra'ya göre, "*Türkiye'de modern sanayinin gelişmesine katkısı bulunanların pek azı o sanayi ile bağlantılı bir alandan gelmektedir*".⁵⁸

CHF'nin esnafa yaklaşımını etkileyen bir diğer husus ise 1930'lu yıllarda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na işçi ve esnaf tarafından ilgi gösterilmesi olarak değerlendirilebilir. 1930 yılında İstanbul'da Mustafa Kemal ve İsmet İnönü tarafından Ahmet Hamdi Başar'a işçi ve esnafın Serbest Fırka'ya eğilimli olması hususu sorulur. Başar yaptığı açıklamada özetle, CHF'nin bu halk kesimlerinin cemiyetlerinin başına başkan, üye ve katip atadığını ancak bu atanan şahısların atanmasında adam kayırmaların olduğunu, bu kişilerin aldıkları maaşların yüksekliği nedeniyle cemiyetlerin kimseye yardım edecek mali imkanının kalmadığını ve bu nedenlerle belirtilen kesimin Serbest Fırka'ya yöneldiğini ifade etmiştir.⁵⁹ Bu açıklamasından sonra Mustafa Kemal ile yurt gezisine davet edilen Başar'ın bu sözlerinin CHF'nin esnafa yönelik izleyeceği politikada etkili olduğu değerlendirilmektedir.

⁵⁷ Samet Ağaoğlu, **Küçük Sanat Meseleleri**, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 1939, s. 3.

⁵⁸ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim Yay., 2008, s. 94 – 95.

⁵⁹ Boratav, **100 Soruda Devletçilik**, s. 141.

4.2. CHF'nin Esnafı Örgütleme Girişimleri ve Küçük Kredi Konusu

CHF 06.01.1930 tarihinde Ankara'daki merkezinde 45 esnaf cemiyeti ile iki toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılarda esnafın yerli malı kullanması, milli tasarruf ve iktisat konularında nelerin yapılabileceği hususları görüşülmüştür.⁶⁰ 1931 yazının sonunda ise CHF tarafından işçi ve esnafı örgütlemek için bir "İş, İşçiler, Esnaf Teşkilatları ve Serbest Meslekler" bürosu kurulmuştur.

Esnafı ilgilendiren bir başka düzenleme ise Haziran 1932 tarihinde çıkarılan 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun'dur. 10 maddeden oluşan bu kanunun çıkışında işçi ve esnaf kesiminin önceki bölümde belirtilen kötü durumlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bu kanun ile yabancılara çok sayıda iş kolu tamamen yasaklanmıştır. Bu iş kollarından bazıları şunlardır: Ayakkabı satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, müretteplik, simsarlık, elbise, kasket ve kundura imalciliği borsalarda mubayaacılık, devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik vb.

Bu kanun tasarısı hakkında iktisat encümenince hazırlanan mazbatada, "Az bilgi ve mümaresıyla (üstadlık kazanılabilecek) ve az sermayeye muhtaç olan ve binaenaleyh vatandaşlar tarafından yapılması pek kolaylıkla mümkün bulunan sanat ve mesleklerle memleketin emniyeti ile alakadar olabileceklerin vatandaşlara hasır ve tahsisinden ibaret olduğuna göre encümenimiz layihaya talip ve saliki çok olan ve işsizliği tevhit edebilecek bulunan bu gibi sanat ve mesleklerin tadadı (dökümü) olarak konmasının ve ileride lüzum görülürse diğerleri hakkında da üçüncü madde mucibince verilmiş olan salahiyetin Hükümet tarafından istimalinin halihazır vaziyet ve ihtiyacatımız noktai nazarından daha muvafık olacağını derpiş ederek (göz önüne alarak) bu layihada sayılı olmıyan sanatların ecnebler tarafından yapılması memnu olmadığı tabii bulunduğundan kanunu mahsuslarile ecnebilere memnu olan sanat ve mesleklerin bu layi-

⁶⁰ Birgül Ayman Güler, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini*, Ankara, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 2007, s. 129.

hada da zikri lüzumsuz görülmüştür”⁶¹ denilmektedir. Bu kanunla Türk vatandaşlarına yeni iş alanları boşaltarak işsizliğin azaltılması hedeflenmektedir. Öte yandan, bu düzenlemenin Osmanlı'dan beri devam eden “Milli İktisat” politikasına uygun bir düzenleme olduğu düşünülmektedir.⁶² Bu düzenlemeden sonra Türkiye'den 6.000 Yunanlı, 800 Rus ve 15.000 civarında Macar ayrılmıştır.⁶³

CHF esnafın kredi sorununu sürekli gündeminde tutmakla beraber 1933 tarihine kadar bu konuda önemli bir girişimde bulunmamıştır. Oysa, 1931 tarihli CHF programının iktisada ilişkin bölümünün 5. maddesinde, *“Küçük sanatlar erbabını ve esnaftı müşküller ve zaafatlardan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak ve onlara kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardandır. Küçük ve büyük sanayi, iptidai madde müstasillerinin menfaatlerine de uygun himayeye nail olacaklardır*”⁶⁴ denilmektedir.

İktisat vekili Celal Bayar İş Bankası Genel Müdürü olduğu dönemde esnafın kredi sorununun farkına vararak esnaf için İş Bankası'nda 200.000.-TL tutarında bir fon ayırmıştır.⁶⁵ Ne var ki bu tutar esnafın tefecinin eline düşmesini engelleyecek bir tutar değildir. I. Sanayi Planı'nda⁶⁶ ise raporların ikinci kısmını oluşturan ve İktisat Vekaleti teşkilatına ilaveleri içeren bölümde, bir kredi işleri bürosu meydana getirilmesi fikri yer alırken, bu kısımdaki açıklamada ödünç para verme işleri ile Halk Bankası'na ait kanundan söz edilmektedir.⁶⁷ Belirtilen kanun 08.06.1933 tarihinde kabul edilen 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu'dur. Bu kanunun gerekçesinde aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

⁶¹ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No. 569, 1988, s. 405.

⁶² Makal, **a.g.e.**, s. 34.

⁶³ Ahmet Gündüz Ökçün, **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti**, Ankara, Doğu Matbaası, 1962, s.75.

⁶⁴ Gülcan, **a.g.e.**, s.369.

⁶⁵ Nusret Uzgören, **Halkbank'ın Tarihi Gelişimi (1938-1962)**, Ankara, T. Halkbankası A.Ş. Yayınları, 1990, s. 9.

⁶⁶ “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, 11 Nisan 1934 tarihinde “Sınai tesisat ve işletme raporları üzerine tetkikler ve kararlar” başlıklı gizli bir Bakanlar Kurulu Kararıyla uygulamaya konulan bir kamu sanayi yatırım projeleri listesidir.

⁶⁷ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Raporlar II. Kısım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972, s.69-70.

“Milli istihsalimizin henüz ağır bir faiz altında olduğu görülüyor. Fakat denilebilir ki, en ağır kredi şartları içinde ezilen küçük krediye ihtiyacı olanlardır. Muhtelif sebepler tahtı tesirinde mühim bir ekseriyeti Bankaların faaliyet sahası dışında kalan tacir; küçük sanatkar; küçük zürra, memur ve sair halk tabakaları için mahdut miktardaki küçük kredi müesseseleri istisna edilecek olursa, hemen hemen tefecilerden başka müracaat edilecek kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz, ayda olmak şartıyla, en az yüzde beşten başlayarak yine ayda yüzde on raddesindedir. En ağır faizi ödeyebilecek tabii kazanç vasıtası bulunmayacağından böyle bir akıbeta yakasını kaptıran vatandaşların iflas ile karşılaşacakları muhakkaktır.”⁶⁸

Açıldıktan sonra küçük üretimin büyük sermayeye bağlanmasında rol alan Halk Bankası⁶⁹ Celal Bayar’ın başbakan olduğu 1938’li yıllara kadar faaliyete geçememiştir.

CHP’nin esnafa yönelik bir başka çalışması ise 1935 yılı başında gerçekleşmiştir. 01 Ocak 1935 tarihinde İzmir’de İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği faaliyete geçmiştir. Bu çalışma esnasında 1934 yılında başlamış ve aynı işi yapan işçiler ve işverenler (esnaf) aynı çatı altında toplanmıştır. Daha sonra bu birlikler İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği adı altında bir araya getirilmiştir.

29 Ekim 1936 ile 15 Kasım 1936 tarihleri arasında Birinci El ve Ev İşleri Sergisi Ankara’da açılmıştır. Serginin temel amacı esnafın durumunun tespit edilerek sorunlarına çözüm bulunmasıdır. Bu dönemde gazetelerde sergi ile ilgili çıkan haber ve yorumların genel olarak esnafın içinde bulunduğu maddi sıkıntılara yer verdiği, esnafın ihtiyacı olan krediyi temin edecek bir kredi kurumuna ihtiyaç duyduğunun ifade edildiği ve CHP’nin⁷⁰ esnaf ve sanatkara verdiği önemin övüldüğü görülmektedir.⁷¹ Bu serginin ardından 12 İkinci Teşrin (Kasım) 1936 tarihinde Küçük Sanatlar Kongresi düzenlenmiştir. Kongreye

⁶⁸ Uzgören, a.g.e., s. 10.

⁶⁹ Yuriy N. Rozaliyev, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, Çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1978, s. 99.

⁷⁰ Cumhuriyet Halk Fırkası’nın adı 9 Mayıs 1935 tarihli 4. kurultayından sonra Cumhuriyet Halk Partisi olarak benimsenmiştir.

⁷¹ Serkan Tuna, “Birinci El İşleri Sergisi ve Küçük Sanatlar Kongresi,” **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı 5, İstanbul, 2004, s. 177-227.

Türkiye'nin çeşitli illerinden toplam 228 kişi katılmıştır. İktisat Vekili Celal Bayar kongrenin açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmada “*küçük sanatların himayesi konusunun maddi ve manevi esaslar dahilinde ele alınacağını belirtmektedir.*”⁷² Celal Bayar bu kesimin sermaye sıkıntısı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Pratik olarak işi ele aldığımız zaman ilk ağızda bu kollarda çalışan vatandaşların sermaye noksanını görüyoruz. Bu vatandaşlara sermaye vadetmek doğru bir hareket olamaz. Fakat hiç olmazsa muhtaç oldukları krediyi kolay, ucuz ve bol olarak temin çarelerini ihzara mecburuz ve ihzar edeceğiz.

*Bazı sanatkarlarımız büyük mahrumiyet içinde çalışmaktadırlar. Sanatlarını icra edebilmek için muhtaç oldukları iptidai maddeleri bile tedarikten acizdirler. Mesailerinde başkaları hesabına ayırmıya mecbur oldukları pay, kendi paylarından büyüktür. Biz alacağımız tedbirlerle sanatkarlarımızı teşkilatlandırmak, muhtaç oldukları iptidai maddeleri kendi teşkilatları vasıtasıyla temin etmek istiyoruz. İstihsale ait tedbirleri ittihaz (kabul) ettikten sonra yapacağımız teşkilata, satışlara rehberlik vazifesini vereceğiz. El işleri ve küçük sanatlar mamulâtının satış kıymeti bulunması bu işlere kendini vermiş vatandaş için kazanç vasıtası olması ve ihraç kabiliyeti olanların milli bir ihracat kolu halinde muntazaman inkişaf etmeleri lazımdır.”*⁷³

Kongre neticesinde esnaf ve sanatkarın kredi sorunu konusunda girişimlerin yapılacağı, kendilerine verilecek destek ile ihracat dahi yapabilecekleri anlaşılmaktadır.

4.3. Esnaf Hakkında Hazırlanan Çalışmalara Bir Örnek: 1936 Yılında Ankara Esnafı'nın Durumu

1935 yılında Ankara İli Esnaf Cemiyetlerinin teftiş edilmesi CHP Ankara İl Yönetim Kurulu Başkanlığınca 122 no.lu yazıyla istenmiştir.⁷⁴ Bundan sonraki süreçte esnaf ile CHP arasında esnaf ve esnaf cemiyetleri hakkında yazışmalar gerçekleşmiştir. Ankara Esnaf Cemiyetleri Genel Sekreterliği'nin Ankara Valiliği ve İl Yönetim

⁷² A.e., s. 202.

⁷³ A.e., s. 203.

⁷⁴ BCA, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu:490..1.0.0, Yer No:594.52..2., 1935 25.

Kurulu'na hitaben düzenlemiş olduğu 11.07.1936 tarih ve 56 sayılı yazıda Ankara'daki esnafın durumu hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Buna göre:

- Ankara'da esnaf cemiyetlerine kayıtlı toplam 9043 esnaf bulunduğu,
- 1931 yılında CHF'nin başlattığı girişimler neticesinde rapor tarihi itibarıyla Ankara'da 20 adet esnaf cemiyetinin faaliyet gösterdiği,
- Bunların 17'sinin aynı adreste faaliyet gösterdiği, üçünün ise iş kolları nedeniyle farklı yerlerde olduğu,
- Kurulan esnaf cemiyetlerinin 15-20 günde bir toplanarak esnafın sorunlarını görüştükleri,
- 1935 yılı bütçe gelirlerini 25337 lira olarak hazırlayan cemiyetlerin 11.07.1936 tarihi itibarıyla gelirlerinin 8147 lira olduğu, buna karşılık % 60'ı çalışanlara, %20'si kira bedellerine, %10'u zorunlu ihtiyaçlara, %10'u ise sosyal yardım harcamalarına ödenmek suretiyle toplam 7955 lira 2 kuruşun gider olarak kayıtlarında yer aldığı

ifade edilmektedir.⁷⁵ Yukarıdaki ifadelerden de açıkça görüldüğü gibi CHP'nin Ankara'da esnafı bir çatı altında toplayacak cemiyetlerin kurulmasını başardığı yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Ancak kurulan esnaf cemiyetleri esnafa hizmet edecek bir mali yapıya kavuşturulmamıştır. Esnaf cemiyetleri esnafın topladığı paraların çoğunu burada çalışan görevlilere maaş vb. olarak ödemektedir. Cemiyetlerin yaptığı sosyal yardımlar ise harcamalarının içinde % 10'luk bir payı içermektedir. Cemiyetler öyle müşkül durumdadırlar ki 1931 yılından itibaren CHF'nin ödediği yıllık 1000 lira ve sünnet düğünlerinden elde edilen 1500 lira olmasa cemiyetler cemiyet binasına ait giderler ile muhasebeci, katip ve odacıya ödenen tutarları ödeyemeyecek durumdadır.⁷⁶

⁷⁵ BCA, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu:490..1.0.0, Yer No:594.52..2., 1936, s.2-8.

⁷⁶ Aynı arşiv belgesi s. 3.

Raporda yukarıda ifade edilen maddi sıkıntıların giderilmesi için bazı öneriler getirilmektedir. Bunlar ise özetle; esnafın sıkıntılarını ve çözüm yollarının bulunması, esnafa maddi menfaat sağlanması, sosyal imkanlar tanınması, esnaf teşekküllerinin gelişmesini temin edecek yeni bir kanunun yapılması, esnaf cemiyetlerine üye olmayan esnafa maddi ceza verilmesi, Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat Ve Hizmetler Hakkındaki Kanun'un uygulanmasıdır.⁷⁷

1936 yılında Ankara'da Cemiyetlere Kayıtlı Esnafi Gösteren Tablo

	(Cemiyetin Adı)	Esnaf Sayısı	Müstahtimin Sayısı (İşçi)	Topunun Sayısı
1.	Taşçı, Duvarcı ve Betonarmeciler Cemiyeti	471	--	471
2.	Marangoz, Doğramacı ve Dülgerler	643	--	643
3.	Sıvacı, Boyacı ve Kalemkârlar	231	--	231
4.	Demir, Elektrik, Su ve Kalöriferciler	381	--	381
5.	Tabaklar Cemiyeti	25	--	25
	Ara Toplam	1751	--	1751
6.	Şoförler Cemiyeti	745	--	745
7.	Berberler	134	235	369
8.	Terziler	124	--	124
9.	Fotoğrafçılar	10	--	10
	Ara Toplam	1013	--	1248
10.	Manifatura ve Tuhafiyeciler Cemiyeti	99	--	99
11.	Hurdavatçılar	103	--	103
12.	Mahrukatçılar	104	--	104
	Ara Toplam	306	--	306
13.	Bakkallar Cemiyeti	313	525	838
14.	Kasablar	171	242	413
15.	Lokantacılar	148	1815	1963
16.	Kahveciler	191	925	1116
17.	Sebze ve Meyveciler	385	148	533
18.	Furuncular	19	229	248
	Ara Toplam	1227	--	5111
19.	Otelciler Cemiyeti	75	382	457
20.	Bağçıvanlar	150	20	170
	TOPUNUN SAYISI (Genel Toplam)	4522	4521	9043

Kaynak: Aynı arşiv belgesi s. 8.

⁷⁷ Aynı arşiv belgesi s. 4.

Yukarıdaki tabloya göre Ankara esnafının önemli bir bölümünün yalnız çalıştığı, inşaat ve inşaat sektörünün yan kollarında çalışan esnaf sayısının fazla olduğu, öte yandan en çok işçinin ise lokantalarda çalıştığı görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin "Türk işçi ve esnafına verilecek şekiller üzerine araştırmalar yapılırken" CHP İl Yönetim Kuruluna hitaben düzenlemiş olduğu 9.9.1935 / 9 / 598 tarih ve sayılı yazının esnaf cemiyetlerindeki noksanlıklar ile ilgili kısmında özetle:

- a. Hesapların günlük takibinin yapılmadığı,
- b. Memura avans verildiği ve izinsiz harcamaların olduğu,
- c. Cemiyetlerin gelirlerinin hemen hemen tamamının maaşa ve masrafa harcandığı esnafa hiçbir faydalarının olmadığı,
- d. Esnafa hizmet için ihtiyaçtan fazla kişi çalıştırıldığı

ifade edilmektedir.⁷⁸ Yukarıdaki ifadeler Ahmet Hamdi Başar'ın 1930'lu yılların başında Atatürk ve İnönü'ye İstanbul'daki işçi ve esnafın Serbest Fırka'ya eğilim göstermesinin sebeplerini açıklarken belirttiği hususların 1935-1936 yıllarına kadar değişmediğini göstermektedir. CHF'nin amacı bu örgütler vasıtasıyla bu halk kesimini kendine tabi kılmak olduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Nitekim tek parti yönetimi altında 15 Aralık 1938 tarihinde toplanan İstanbul Esnaf Cemiyetleri kongresinde sunulan raporda "İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin (...) fevkalade olarak toplanan umumi heyetleri teşekküllerinin manevi şahsiyetlerini partimize bağlamak dileğinde bulunmuşlar"⁷⁹ denilerek esnafın CHP'ye bağlanmasında son nokta olarak değerlendirilebilecek bir açıklama yapılmıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti 1920'li yıllardan itibaren milli bir burjuva sınıfı yaratılması doğrultusunda bir politika izlemiştir. 1929 ekonomik krizine kadar geçen sürede oluşturulan milli burjuvazi devlet yöneticilerinin ekonomi alanındaki beklentilerini karşılayamamıştır. Diğer

⁷⁸ Aynı arşiv belgesi s. 26-27.

⁷⁹ Toprak, "Esnaf (Osmanlı Dönemi-Cumhuriyet Dönemi)," s. 215.

tarafından toplumun orta sınıfını oluşturan ve genelde şehirlerde yaşayan küçük üretici, esnaf ve sanatkar kesimi ise köylüler ile birlikte 1929 ekonomik krizinden en fazla etkilenen ve mağdur olan kesimlerdir. CHF yöneticileri ülkenin birlik ve beraberliğinin korunması, sınıf çatışmalarının olmaması, bu kesimin mağduriyetlerinin giderilmesi amaçlarıyla esnafı cemiyetler çevresinde toplamaya çalışmıştır. Ancak hedefi sanayileşme ve iktisaden güçlü bir ulus devlet yaratmak olan yönetici kadroların iktisadi öncelikleri gelişmiş devletlerdekine benzer büyük ve modern fabrikalardan yana olmuştur.

Ne 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, ne 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda, ne de 1930'lu yıllardan itibaren uygulanan Devletçilik politikası çerçevesinde küçük üretici, esnaf ve sanatkara ihtiyacı olan maddi destek ve/veya kredi imkanının yeterince sağlanmadığı görülmektedir. CHF'nin bu kesimin sorunlarına çözüm bulmak için yaptığı girişimler uzlaşmacı toplum anlayışında olan Durkheim'dan etkilenen Ziya Gökalp'in "Halkçılık" görüşleri doğrultusunda olmuştur. Kurulan esnaf cemiyetleri CHP'nin altında yer alan hatta "manevi şahsiyetlerini" CHP'ye devretmiş CHP'nin denetlediği yapılarıdır.

CHP'nin esnaf ve sanatkarı örgütleme girişimleri çeşitli yolsuzluklar ve maddi imkansızlıklar nedeniyle esnaf ve sanatkara yeterince bir fayda sağlamamıştır. Esnaf ve sanatkarın ihtiyacı olan kredi kuruluşunun oluşturulması için 1933 yılında Halk Bankası yasası çıkarılmasına rağmen hazine iştiraklerinin temin edilememesi nedeniyle 1938 yılının son aylarına kadar bu banka faaliyete geçememiştir. 05.09.1938'de faaliyete geçebilen Halk Bankası'nın küçük üretici, esnaf ve sanatkarın çektiği maddi sıkıntıları gidermek için "gecikmiş" bir kurum olarak değerlendirilmesinin uygun olabileceği düşünülmektedir. Bu bankanın kurulduktan sonraki faaliyetlerinin ise tek partili dönemde küçük üretici, esnaf ve sanatkar politikasının neticelerinin değerlendirilmesinde önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- 1930 Sanayi Kongresi : Raporlar, k. z. (1930). *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*. Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi.
- Ağaoğlu, S. (1939). *Küçük Sanat Meseleleri*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 35-59.
- Altun, Ş. (2008). *Atatürk, İnönü, Bayar’ın İktisat Kavgası*. İstanbul: Hayalet Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti.
- Arar, İ. (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*. İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Arsan, N. (1991). *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Başar, A. H. (1997). Sanayi Kooperatifleri Günden Güne Çöken Esnafı Kurtaracak Yegane Çaredir. M. Koraltürk içinde, *Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler* (s. 93-96). Ankara: SPK Yayın No.:107.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 11. Büro Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 1464.3..1. 1930
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu:490..1.0.0, Yer No:594.52..2., 1935
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu:490..1.0.0, Yer No:594.52..2., 1936
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1992). İktisat Tarihi 1908-1980. M. Tunçay içinde, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 264-301). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Buğra, A. (2008). *Devlet ve İş Adamları*. İstanbul: İletişim Yayınları .
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eldem, V. (1947). Türkiye'de Sanayileşme Hareketi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* (8), 46-71.
- Ertuna, Ö. (1978). Planlı Dönemde Esnaf ve Sanatkar İçin Öngörülen Politikalar. *Türk Ekonomisinde Esnaf ve Sanatkar Semineri* (s. 88). İzmir: İzmir Esnaf ve Sanatkarlar Odası.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. İstanbul: Yurt Yayınları.
- Gülcan, Y. (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Ltd. Şti.
- Güler, B. A. (2007). *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Hüsrev, İ. (1980). Millet İçinde Sınıf Meselesi II. (C. Alpar, Dü.) *Kadro* , 3 (26), 22.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Raporlar II. Kısım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpekçi, A. (1997). *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Kemal Atatürk'ün Esnaf ve Sanatkar Konusuna Bakışı. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkar* (s. 131-135). Ankara : Güneş Matbaacılık.
- Kıvılcımlı, H. (1974). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*. İstanbul: Tarih ve Devrim Yayınları.
- Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 569.

- Makal, A. (1999). *Türkiye 'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ökçün, A. G. (1962). *Yabancıların Türkiye 'de Çalışma Hürriyeti*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Özgür, Ö. (1975). *100 Soruda Türkiye 'de Kapitalizm*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Öztürk, S. (2005, 3). Muhafif Bir Gazete “Mücadele”(1931). *Selçuk İletişim* , 152-165.
- Rozaliyev, Y. N. (1978). *Türkiye 'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*. (A. Yaran, Çev.) Ankara: Onur Yayınları.
- Sanayi Sayımı 1927*. (1969). Ankara: D.İ.E.
- Sarc, Ö. C. (1934). *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*. İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Sayar, N. (1973). Akademi Başkanı Ord. Prof. Nihat Sayar'ın Açış Konuşması. *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü* (s. 1-2). İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Serin, N. (1963). *Türkiye 'nin Sanayileşmesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sevim, A., Tural, M. A.veÖztoprak, İ. (1997). *Atatürk 'ün Söylev ve Demeçleri II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevim, A., Tural, M. A.veÖztoprak, İ. (tarih yok). <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=SoylevDemecler&IcerikNo=150>. 12 06, 2009 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı: <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=SoylevDemecler&IcerikNo=150> adresinden alındı.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Suret-i Tatbikine Dair Talimatname. (1927). Ankara: Ticaret Vekaleti Sanayi ve Mesai Müdüriyet-i Umumiyesi Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*. içinde Ankara: Yurt.
- Timur, T. (1973). Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri. 117. İstanbul: İstanbul İktisadi İdari Bilimler Akademisi.

- Toprak, Z. (1994). "Esnaf (Osmanlı Dönemi - Cumhuriyet Dönemi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları / Ansiklopediler.
- Toprak, Z. (1994). Esnaf (Osmanlı Dönemi - Cumhuriyet Dönemi). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* , 3 , 212-216. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1973). Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Matinler / Tartışmalar* (s. 13-38). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları / C13.
- Toprak, Z. (tarih yok). <http://www.halksahnesi.org/incelemler/tesanut/tesanut.htm>. 10.01.2010 tarihinde <http://www.halksahnesi.org/incelemler/tesanut/tesanut.htm>: <http://www.halksahnesi.org/incelemler/tesanut/tesanut.htm> adresinden alındı
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye 'de Ekonomi ve Toplum(1908-1950), Milli İktisat-Milli Burjuvazi.*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı.
- Tuna, S. (2004). Birinci El İşleri Sergisi ve Küçük Sanatlar Kongresi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* , s. 177-227.
- Tural, M. A. (1987). *Atatürk Devri 'nde İktisadi Yapılanma ve Celal Bayar*. Ankara: Kültür ve Tuzim Bakanlığı Yayınları.
- Tüfekçi, G. (1998). *Atatürk Seyahat Notları 1930-1931*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uzgören, N. (1990). *Halkbank 'ın Tarihi Gelişimi (1938-1962)*. Ankara: T. Halkbankası A.Ş. Yayınları.
- Yurdabak, H. (2002). Atatürk'ün Küçük Esnaf ve Sanatkarlar Hakkında Düşünce ve Görüşleri. *Karınca* , 20-21.